

ILGVARS MISĀNS

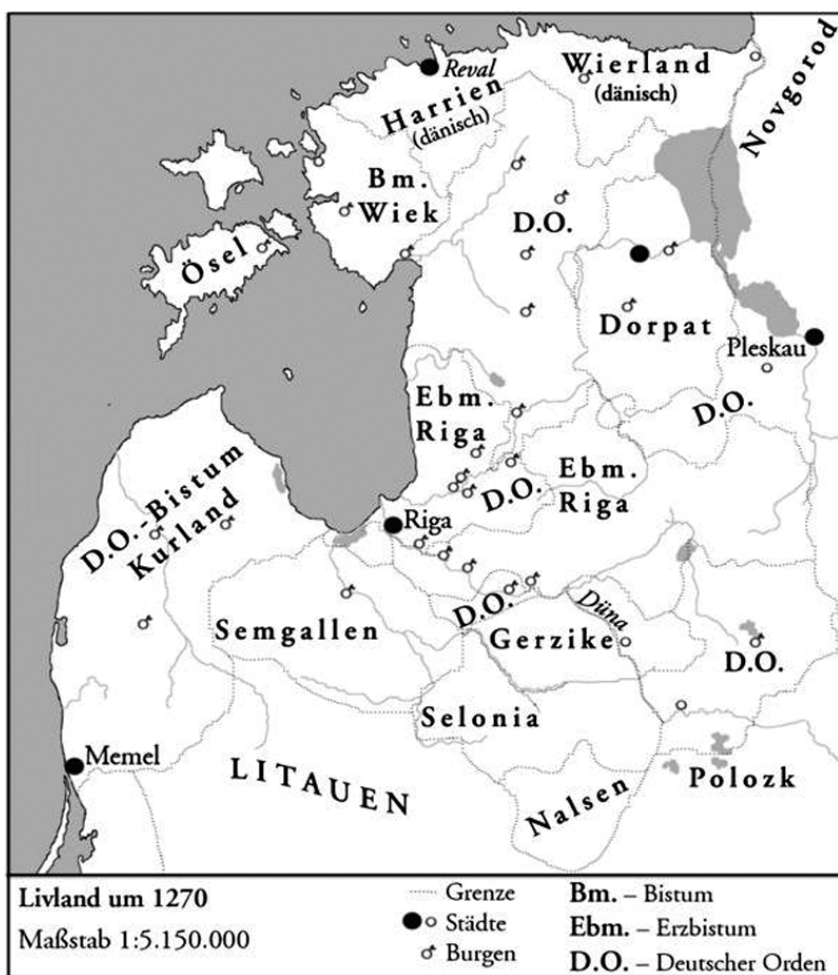
HANZA-VÁROSOK A BALTI-TENGER KELETI RÉSZÉN

...a 14. század második felétől kezdve a „nem németek” lassan kiszorultak a kereskedelemből, kizárták őket a gildékből és kézművescéhekből...

A Hanza-városok etnikailag sokféle lakóinak életéről, mesterségbeli, társadalmi és kulturális létük közös vonásairól vagy különbözőségéről források csak töredékesen maradtak fenn. Megbízható közlések szinte csak Riga és Tallinn (1917-től észti város, német neve Reval) esetében fordulnak elő, amiért nem marad más hátra, mint hogy a középkori Livónia (Livland) e két legnagyobb kikötővárosát a Balti-tenger keleti részének többi városi társadalmára nézve is mérvadónak tekintjük. A rigai és tallinni forrásokból nyert kép feltehetően legalább nagy vonalakban megfelel a többi livóniai Hanza-városra nézve is, amilyen Dorpat (ma az észti Tartu), Pärnu (németül Pernau), a lett Cēsis (Wenden), Valmiera (Wolmar), Limbaži (Lemsal), Koknese (Kokenhusen), Kuldīga (Goldingen) vagy olyan, nem a Hanzához tartozó livóniai városok, mint Narva és a lett Aizpute (Hasenpoth) vagy a finn–svéd Viborg (Wyborg, finnül Viipuri, ma az orosz Vyborg) is.

Már a németeknek a Balti-tenger keleti vidékein való letelepedése előtt is léteztek itt városias jellegű központok, nem agrár jellegű gazdaságot folytató mezővárosok (Johansen–Mühlen 1973. 21.). S bár jogilag ezek a települések nem különböztek az őket körülvevő környezettől, miután helyükön vagy közelükben a németek nyugat-európai típusú városokat alapítottak, hamar beolvadtak ezekbe. Így jött létre az 1201-ben II. Albert püspök (megh. 1272/1273) által alapított Riga két, etnikailag vegyes népességű, a nyugati-dvini (daugavai) lívekből és Észak-Kursföldről bevándorolt, kursokká vált lívekből, illetve kursokból álló falu szomszédságában. Régészeti leletek ugyanak-

Livland um 1270 – Livónia 1270 körül

Maßstab: 1:5.150.000 – lépték: 1:5 150 000

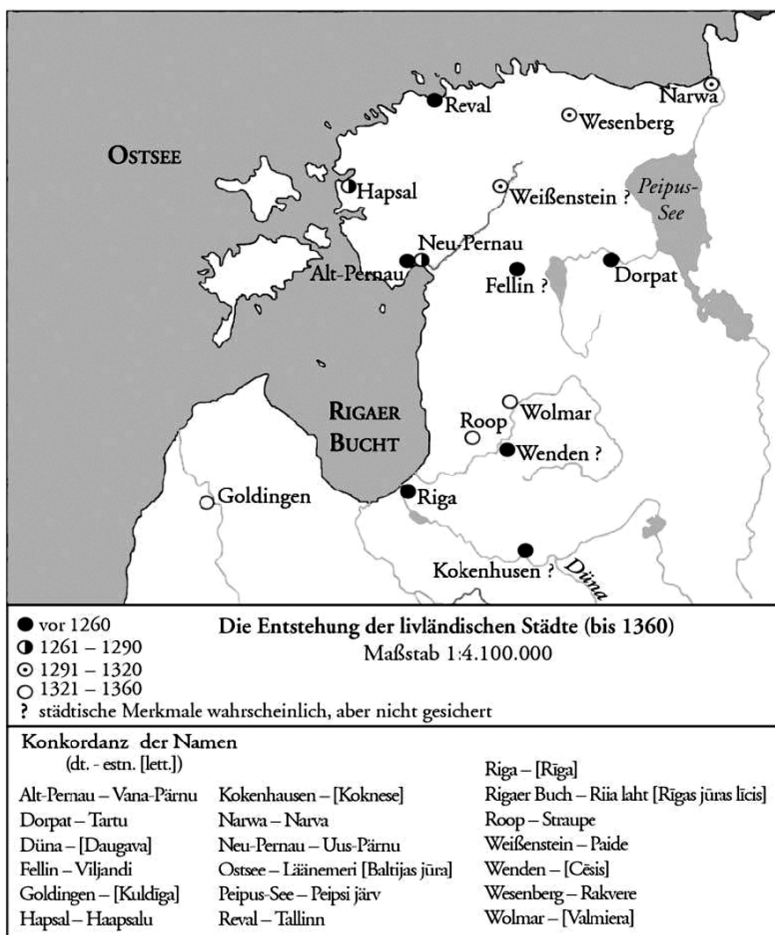
Grenze – határ; Städte – városok; Burgen – várak; Bm. Bistum – püspökség;

Ebm. Erzbistum – érsekség; D.O. Deutscher Orden – Német Lovagrend

kor kisebb számú más népesség – zemgalok, letgalok és selek – jelenlétéről is tanúskodnak (Šterns. 2000: 290.). A rigai településhatár megnövekedésével, a falak kibővítése révén, ezek a falvak beolvadtak a város belső területébe, elveszítvén eredeti jellegüket. Tallinn esetében is az 1230 után alapított német település összeolvadt egy korábbi, észtek által lakott kereskedőhellyel.

A németek Livóniába történő, növekvő számú bevándorlásával a városokban szabad kereskedői és kézműves polgári közösség alakult ki, amely sajátosan városi jog hordozója volt, és amely átvette az irányítást a gazdasági élet és közigazgatás minden területén. A livóniai városok ugyanakkor többféle etnikai közösségből tevődtek össze. A városi lakosság etnikai összetétele a középkor folyamán nem maradt változatlan. Hogyha, a példa kedvéért, az őshonos lívek és a növekvő számú lettek* közötti arányt közel száz évvel a városalapítás után körülbelül egy a kettőhöz becsüljük (Šterns 1996. 24.), a lívek nyomát nem találjuk már a késő középkori források-

*A finnugor nyelvcsaládhoz tartozó lívektől való megkülönböztetés kedvéért a lett megnevezést használjuk mint olyan gyűjtőfogalmat, amely a balti eredetű letgalok, zemgalok, kurok és selek népeit jelöli, és amelyekből a középkor folyamán a lettek keletkeztek.

Die Entstehung der livländischen Städte (bis 1360) – A livóniai városok keletkezése (1360-ig)
Maßstab: 1:4.100.000 – lépték: 1:4 100 000

vor 1260 – 1260 előtt

? städtische Merkmale wahrscheinlich, aber nicht gesichert – ? városi jelleg valószínűleg, de nem bizonyítottan

Konkordanz der Namen – nevek megfeleltetése
(dt. - estn.[lett.] - (ném. - észt [lett])

ban. Ez arra utalhat, hogy a nyugati-dvini város eredeti lakói ekkorra már beolvadtak a lettek és részben a németek közé. A középkori Rigában találkozhatunk még észtekkel, litvánokkal, lengyelekkel és viszonylag nagy számban oroszokkal. Hasonlóan sokszínűen alakult Tallinn lakossága is: az észtek és németek mellett a várost svédok, dánok, finnek és oroszok lakták.

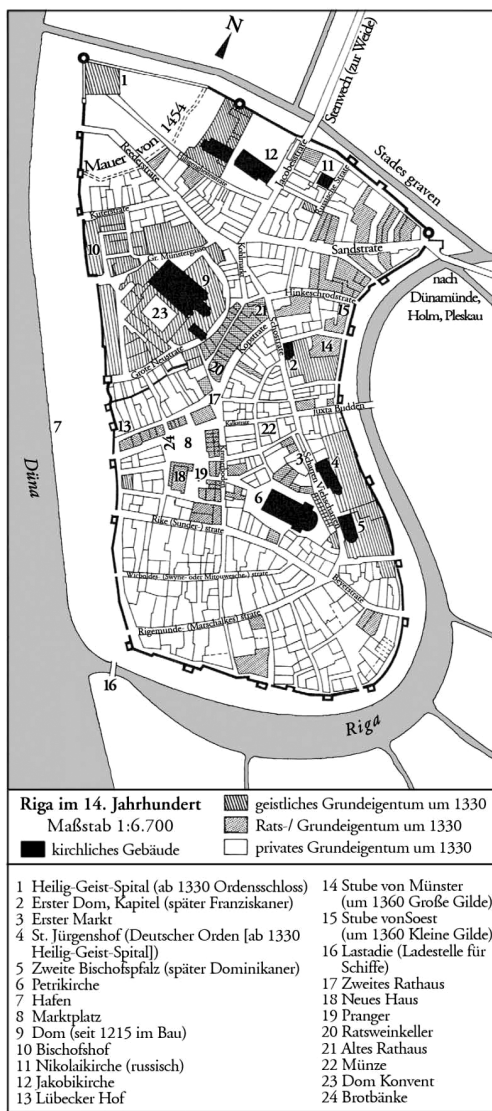
A németek és a más népcsoportokból álló városlakók számbeli arányait csak igen megközelítőleg tudjuk felbecsülni. Egy 1454-ből származó hiteles forrás alapján ítélve Riga lakosságának egyharmadát *lettek és nem németek* (*letten vnde vndeutschten*) alkották (a város összlakossága a 15. században közel nyolcezeret tett ki, a 16. század közepén tíz- és tizenötezer között lehetett) (Arbusow 1921. 88.). Tallinn a 16. század első felében mintegy hét-nyolcezer kivevő lakosságának körülbelül egyharmad részét németek, kevesebb mint felét észtek és egy ötödét svédok adták (Johansen-Mühlen 1973.:92, 123.), a finneket és oroszokat a statisztika nem veszi figyelembe. Hasonló lehetett a helyzet a Tallinn-nal szomszédos Viborg esetében is,

Die Städte Altlivlands – Ólivónia városai
 Maßstab: 1:4.500.000 – lépték: 1:4 500 000
 große Stadt – nagy város
 ummaerte Stadt – fallal körülkerített város
 offener Ort mit Stadtrecht – városi jogú szabad település
 Makelwerk (Marktflecken) – mezőváros

ahol a névanyagkutatás arra a következtetésre jutott, hogy a lakosság egyharmada feltehetően német, fele svéd és egyhatede finn volt; egytizede pedig meg nem határozott (Dencker 1991. 99.).

A személynévkutatás és a személyneveknek az egyes ingatlanokkal való összekapcsolása nyomán általános képet alkothatunk arról, hogy a különböző népcsoportok hogyan oszlottak el a városokon belül (Šterns 1996. 29.). Még ha ellentmondások is az adatok, Riga példája azt mutatja, hogy szigorúan etnikai princípiumok alapján elkülönített városnegyedek nem léteztek. Mint az alacsonyabb társadalmi állású lakossághoz tartozóak, a lettek Rigában (ahogyan az észtek is Tallinnban) többnyire német munkaadók házaiban éltek, és semmilyen önálló gazdasági tevékenységet nem folytattak. Mások bérben laktak, vagy csak szerény lakásuk volt a városfalakon kívül. Ebben a tekintetben az ingatlannal nem rendelkező, alacsonyabb társadalmi rétegekből származó németek helyzete sem különbözött nagyon. A németek mellett találunk Rigában olyan háztulajdonnal rendelkező személyeket is, akiknek neve lett vagy orosz származásra enged következtetni (uő: 29, 42.). S bár a városfalakon belül az oroszoknak külön városrészük volt – az orosz *jalu* (dat russche Dorp) –, a 16. szá-

Riga im 14. Jahrhundert – Riga a 14. században

Maßstab: 1:6.700 – lépték: 1:6.700

kirchliches Gebäude – egyházi épület

geistliches Grundeigentum um 1330 – egyházi földtulajdon 1330-ban

Rats-/Grundeigentum um 1330 – a tanács tulajdonában lévő föld 1330-ban

privates Grundeigentum um 1330 – magántulajdonban lévő föld 1330-ban

1 Heilig-Geist-Spital (ab 1330 Ordensschloss) – Szent Lélek-ispotály (1330-tól rendi kolostor); 2 Erster Dom, Kapitel (später Franziskaner) – első dóm, (később ferences) káptalan; 3 Erster Markt – első piac; 4 St. Jürgenshof (Deutscher Orden [ab 1330 Heilig-Geist-Spital]) – Szent György-udvar (Német Lovagrend [1330-tól Szent Lélek-ispotály]); 5 Zweite Bischofspfalz (später Dominikaner) – második püspöki palota (később Domonkos-rendi); 6 Petrikirche – Szent Péter-templom; 7 Hafen – kikötő; 8 Marktplatz – piactér; 9 Dom (seit 1215 im Bau) – dóm (1215-től épülőfélben); 10 Bischofshof – püspöki udvar; 11 Nikolaikirche (russisch) – Szent Miklós-templom (orosz); 12 Jakobikirche – Szent Jakab-templom; 13 Lübecker Hof – lübecki udvar; 14 Stube von Münster (1360 Große Gilde) – münsteri ház (1360-ban Nagy Gilde); 15 Stube von Soest (um 1360 Kleine Gilde) – soesti ház (1360-ban Kis Gilde); 16 Lastadie (Ladestelle für Schiffe) – rakodóhely (rakodóhely a hajóknak); 17 Zweites Rathaus – második városháza; 18 Neues Haus – Új Ház; 19 Pranger – pellengér; 20 Ratsweinkeller – a városháza borpincéje; 21 Altes Rathaus – régi városháza; 22 Münze – pénzverde; 23 Dom Konvent – Konvent-dóm; 24 Brotbänke – sütőbolt

zad elején számos ingatlanuk már a németek tulajdonába került. Az oroszok egy része Rigában szintén a „falun” kívül élt. Ahogyan a németek vagy a lettek esetében is, házaikat a város egész területén szétszórva találjuk.

A német és nem német lakosság között a 13. században és a 14. század első évtizedeiben „nemzetiségi” különbségek a városi polgárság közé való felvétel, a telek- és háztulajdon öröklése vagy a kereskedelmi és kézműves-foglalkozások tekintetében elvileg nem léteztek, a gyakorlatban azonban a betelepültek és a helybéliek között az ellentét bizonyára adott volt. A tapasztalat, a nagyobb tőkeerő és a külfölddel való üzleti és rokoni kapcsolatok a német kereskedőket gazdaságilag messze a nem németek fölé helyezték, a lívek, lettek és észtek a távolsági kereskedelemről nem tudtak hasznot hajtani.

Anélkül, hogy ennek okát itt közelebbről akarnánk vizsgálni, megállapíthatjuk, hogy a 14. század második felétől kezdve a „nem németek” lassan kiszorultak a kereskedelemről, kizárták őket a gildékből és kézművescéhekből, részvételüket az üzleti életet, kézművességet és ipart kiszolgáló foglalkozások körére korlátozták. A nem németek városi ingatlan birtoklására való jogát 1384-ben Rigában még elismerték, ám ahogyan azt egy korabeli eset bizonyítja, ez a jog 1469-ben már nem volt érvényben. Így, miként ugyanebben az évben bizonyos Klaus Lachermund sörfuvaros egy rigai polgártól a Szent Jakab-kapu előtt fekvő kertet megszerezte, azzal találta magát szemben, hogy „nem németként” nem áll jogában telket birtokolni. A tilalmat végül megkerülhették, mert a Szent Jakab-templom kertjét az eladó kiszolgáltatta, éspedig azzal a feltétellel, hogy Lachermund és német származású felesége azt halálukig használhatják (Arbusow 1921. 81.) – mindez jelzésértékű annak bizonyítására, hogy a megszorító rendeleteket nem mindig hajtották végre következetesen.

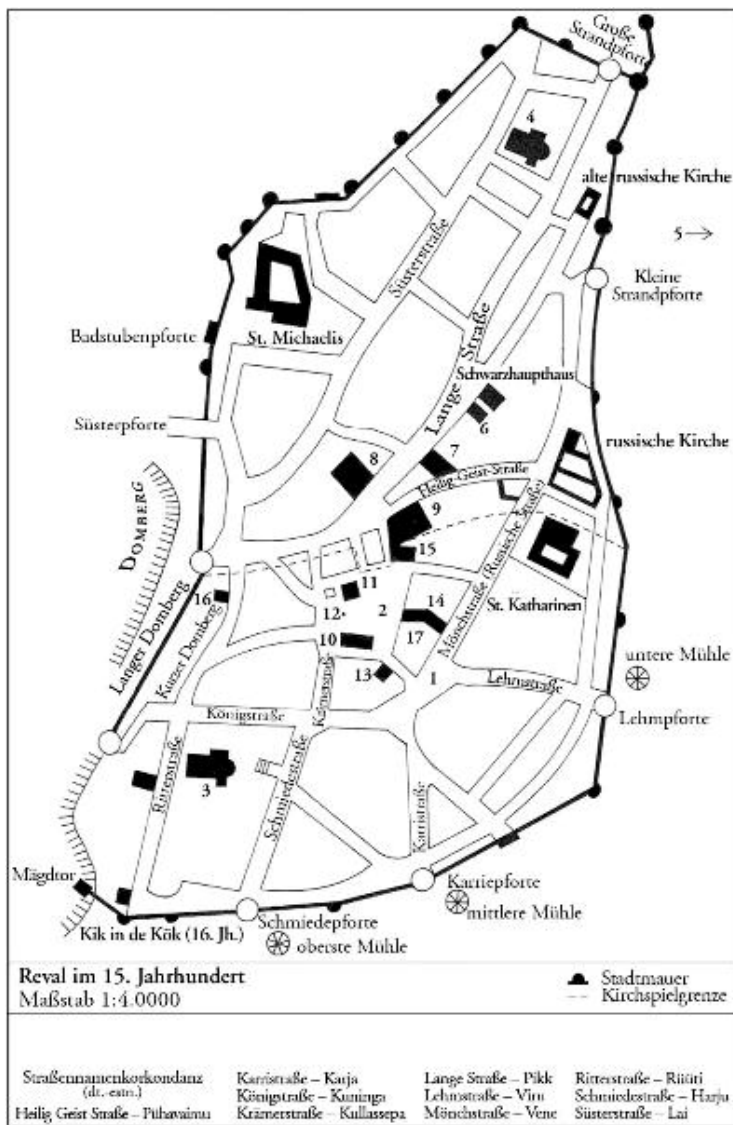
Az 1354-ben Rigában alapított Mária vagy Nagy Gilde kizárta a nem németeket tagjai sorából (Hellmann 1988. 245.). A tallinni kereskedőcéh (*Kanutigilde*) szabályrendeletei 1508-tól kezdve megtiltották az észtek felvételét; ekkoriban a gildéhez tartozó észti testvérek a céh gyűlésein nemegyszer csak mint vendégek vehettek részt (Niitemaa 1949. 204.). Az 1376. évi rigai *Bursprake* (a városjogot kiegészítő tanácsi határozat) megtiltotta a németeknek a nem németekkel való kereskedést; 1399-ben felmondtak minden kereskedői közösséget németek és nem németek között (Hellmann 1988. 245.). A rigai bodnárok 1375. évi szabályzata, Livóniában először, a nem németeket már az inasévektől kezdve kizárta a mesterségből; a század végéig aztán a cipészek és a szabók is követték példájukat. Sőt a pékek céhe azt is megtiltotta, hogy tagjai a nem német nőkkel házasságot kössenek (Arbusow 1921. 80.). Tallinnban elsőként, 1394-ben a mészárosok tagadták meg a nem németeknek a mesterség felvételét (Johansen–Mühlen 1973. 202.).

Ezzel a 14. század végén kezdetét vette a livóniai városokban a lakosság foglalkozás szerinti megkülönböztetése, aminek ugyanakkor erős etnikai jellege volt. A nagykereskedelem és a tekintélyt élvező kézműves-foglalkozások esetében a németek kerültek többségbe; a városban élő tallinni észtek, finnek és svédek, valamint a rigai lettek és lívek egyre inkább a bérmunkások és szolganép sorába szorultak vissza. Gazdaságilag részben független és szervezett foglalkozás volt Rigában és Tallinnban a fuvarozás – a halászokhoz hasonlóan a fuvarozók, kevés kivétellel, a lettek és lívek, illetve az észtek közül kerültek ki. A németekkel egyenlő arányban találunk nem németeket a kenderfonók és lészövők (takácsok), valamint az építőmesterek között is. Ezenkívül Tallinnban a jelek szerint egyik-másik mesterséget – például a cipészekét – a németek helyett a svédek uralták (uő: 194.).

A társadalmi és anyagi felemelkedés számos nem német számára a gazdasági és szociális szempontból privilegizált németek közé való beilleszkedést jelentette. Ezeknek a számát még hozzávetőlegesen sem lehet megállapítani. Az asszimilálódás

folyamata nemcsak az észteket és letteket, hanem bizonyos mértékben az oroszokat is érintette, akik – ahogy azt Riga példája mutatja – a polgárjog megszerzése után idővel beolvadtak a németek és alkalmasint a lettek közé (Sterns 1996: 50).

A különböző népek közötti tartós együttélés a Balti-tenger keleti részeinek Hanza-városaiiban nagymérvű nyelvi sokféleséget eredményezett. Így például Tallinnban az alsó rétegek egymás között észtil értekeztek, a középréteg az észti és a svéd mellett többé kevésbé jól alnémetül, a felső rétegek pedig a Hanzák által használt alnémet nyelven. Az oroszokkal leginkább a tolmácsok és közvetítők segítették az érint-

Reval im 15. Jahrhundert – Tallinn a 15. században
Maßstab 1: 4.0000 [!] – lépték 1:40 000
Stadtmauer – városfal
Kirchspielgrenze – egyházközséghatár

kezést. A mindennapi élet, a foglalkozásbeli és emberi kapcsolatok a nyelvi kölcsönhatások gazdagságához vezettek (Johansen–Mühlen. 1973. 373.).

Még ha a német és a többi lívóniai városlakó közötti társadalmi és etnikulturális választóvonalak itt-ott elhalványultak is, az ellentétek nem szűntek meg. A kölcsönös alkalmazkodást elősegítették a vegyes házasságok, valamint a németekből álló elit és a nem német szolganép közötti kapcsolatok. A dajkák közvetítése révén az észtek és a lett nyelv s egyes szokások is bekerültek a német milióba. A német kultúra maga során befolyásolta a városokban élő észtek és lettek életét, általuk a német kultúra elterjedt a nem németek között is. A nyelvek a kölcsönös szóátvételek nyomát tükrözik. A kulturális összeolvadás folyamatát azonban mérsékeltek a társadalmi különbségek és az állandó népáramlás, a németeknek és letteknek Rigába történő, illetve a németeknek, észteknek, svédeknek és finneknek Tallinnba való folyamatos beköltözése (uő: 430.).

Derzsi Júlia fordítása

■ IRODALOM

Arbusow L.: *Studien zur Geschichte des lettischen Bevölkerung Rigas im Mittelalter und 16. Jahrhundert*. Acta Universitatis Latviensis 1921. 1. 76–100.

Dencker R.: *Das deutsche Bürgertum im mittelalterlichen Finnland*. In: Rothe H. (Hg.): *Deutsche im Nordosten Europas*. Köln u.a., 1991. 87–108. (= Studien zum Deutschtum im Osten 22).

Hellmann M.: *Gilden, Zünfte und Ämter in den livländischen Städten unter besonderen Berücksichtigung der „Undeutschen“*. In: Mauer H. und Patze H. (Hg.): *Festschrift für Bernt Schwineköper zu seinem siebenzigsten Geburtstag*. Sigmaringen, 1982. 327–335.

Johansen P., von zur Mühlen H.: *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval*. Köln, 1973. u.a. (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 15).

Niitemaa V.: *Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter*. Helsinki, 1949. (= Annales Academiæ Scientiarum Fennicæ B 64).

Šterns I.: *Latvieši un krievi viduslaiku Rigā* (Summary: Latvians and Russians in the medieval Riga) *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls* 1996.2. 22–54.

